

“สามัญชน” ใน พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440  
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว\*

“Commoners” in King Chulalongkorn’s Royal Letters from Europe in 1897

พรรณราย ชาญหิรัญ (Phannarai Chanhiran)\*\*

บาหยัน อิมสำราญ (Bayan Imsamran)\*\*\*

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาลักษณะของ “สามัญชน” ที่ปรากฏใน พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยพบว่า พระราชหัตถเลขาฯ ฉบับนี้บันทึก “สามัญชน” ที่มีเชื้อเจ้าหลายระดับ คือ ผู้ดี คนชั้นกลาง และไพร่ ทั้งยังมีลักษณะของงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา กล่าวคือมีการสำรวจสามัญชนหลากหลายเชื้อชาติ โดยมีการระบุเชื้อชาติ การอธิบายรูปพรรณสัณฐาน การอธิบายกิริยาท่าทาง ความประพฤติหรืออุปนิสัย ตลอดจนการอธิบายสภาพความเป็นอยู่ เหล่านี้เป็นการเปิดมุมมองแก่ชนชั้นนำสยามเกี่ยวกับความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจมนุษย์ต่อไป

คำสำคัญ : สามัญชน, ชาติพันธุ์วรรณา, พระราชหัตถเลขา, รัชกาลที่ 5

---

\* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2419-2452): วรรณคดีกับโลกสันนิบาต”

This article is a part of the thesis titled “King Chulalongkorn’s Travel Writings (1876-1909): Literature and Cultural Encounter”

\*\* นักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร; ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Ph.D.Student, Department of Thai, Faculty of Arts, Silpakorn University, Thailand; Assistant Professor, Department of Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University, Thailand., fhumprc@ku.ac.th, 08-6704-4751

\*\*\* อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์; รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Thesis advisor; Associate Professor, Department of Thai, Faculty of Arts, Silpakorn University. , bayanimsamran@gmail.com, 08-6532-4407

## Abstract

This article aims to study “commoners” represented in King Chulalongkorn’s *Royal Letters from Europe in 1897*. It is found that there are several groups of commoners who are not included within the royal family, in this Royal Letters: nobleman, middle class people and *Phrai*. The Royal Letters can also be regarded as pieces of ethnography describing appearance, mannerism, behavior and living condition of the commoners. The explorations on lives of the commoners expand the Siamese elites’ perspectives on ethnic diversity which better their understanding of human race.

**Keywords:** Commoners, Ethnography, Royal Letters, King Chulalongkorn

## บทนำ

**พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440** ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชหัตถเลขาซึ่งพระราชทานมาเป็นส่วนเฉพาะพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรก ใน พ.ศ. 2440 พระราชหัตถเลขาเหล่านี้เป็นส่วนพิเศษต่างหากนอกจากที่ได้พระราชทานมาทางราชการและเป็นกระแสพระราชดำริในการที่ได้ทรงสังเกตเห็นเหตุการณ์ในบ้านเมืองและบุคคลต่างๆ อย่างคนที่ได้ไปเที่ยวเตร่แล้วมีหนังสือเล่าความตามที่ได้สังเกตเห็น รวมเป็นพระราชหัตถเลขาที่รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์จำนวน 62 ฉบับ และสำเนาต่างๆ ที่กล่าวอ้างถึงในพระราชหัตถเลขานี้อีก 5 ฉบับ รวมทั้งสิ้น 67 ฉบับ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, 2505: คำนำใน *พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440* เล่ม 1) รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสผ่านสิงคโปร์ เกาหลี อิตาลี สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย ฮังการี รัสเซีย สวีเดน เดนมาร์ก อังกฤษ เยอรมัน ฮอลันดา เบลเยียม ฝรั่งเศส สเปน โปรตุเกส ผ่านเมืองต่างๆ ได้แก่ คอล โกลัมโบ เอเดน แคนดี อิสไมเลีย ปอตเสด เวนิส เยนีพวะ เอเวียงเลซบัง เยนีวา ฟลอเรนซ์ กรุงโรม ตูริน เวียนนา บูดapest ปีเตอร์โฮฟ วาซอ สต็อกโฮล์ม ฮัมเบิร์ก ลอนดอน เอสเซน เมกเลนเบิร์ก กรุงเฮก ปารีส ปารีส เซลส์ บาเดน มอนติกาโล และเสด็จกลับทางไกโร เอเดน ลังกา และโคลัมโบ

การเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 นี้เป็นผลมาจากการรื้อฟื้นแผนการเสด็จมาทบทวนอีกครั้งหนึ่งในปลายปี พ.ศ. 2439 เนื่องจากคำสั่งที่มีไปถึงราชทูตไทยที่ลอนดอนให้ทาบตามรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินมายุโรปของรัชกาลที่ 5 เพื่อเยี่ยมเยียนพระราชโอรสและเสด็จราชสำนักต่างๆ เหล่านี้สะท้อนอิทธิพลของอังกฤษที่มีต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยและเงื่อนไขทางการเมืองระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับอังกฤษและไทยอีกสองประการ ได้แก่ ประการแรก ไทยมีสถานะเป็นกึ่งชนระหว่างผลประโยชน์ของอังกฤษในพม่าและของฝรั่งเศสในอินโดจีน ประการที่สองรัฐบาลอังกฤษได้ทาบตามรัฐบาลไทยเพื่อเจรจาเป็นการลับในการประกันสิทธิและผลประโยชน์ร่วมกันของแต่ละฝ่ายในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ ยังปรากฏปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมืองของไทยกับฝรั่งเศสสืบเนื่องจากวิกฤตการณ์ปากน้ำ ร.ศ. 112 และสนธิสัญญาและอนุสัญญาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการแทรกแซงของรัสเซีย

เป้าหมายสำคัญของการเสด็จประพาสโดยทั่วไปคงมุ่งเพียงให้เกิดผลในการสร้างภาพลักษณ์ของไทยในยุโรปในเชิงบวก เพื่อเกื้อหนุนสถานะของไทยในทางการเมืองระหว่างประเทศ ตลอดจนอธิปไตยของไทย รวมทั้งเพื่อเรียนรู้ความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ของโลกตะวันตก เพื่อประโยชน์ต่อการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย ในขณะที่เดียวกันก็มุ่งหวังว่าการเสด็จเยือนฝรั่งเศสจะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองดีขึ้น จนนำไปสู่ข้อตกลงที่เป็นการยุติปัญหาข้อขัดแย้งทางการเมืองที่มีอยู่ การเสด็จประพาสยุโรปทำให้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเรียนรู้และสัมผัสการเมืองระหว่างประเทศของบรรดาผู้นำมหาอำนาจตะวันตกเป็นครั้งแรกอย่างแท้จริง แตกต่างจากก่อนหน้าที่เรียนรู้จากผู้แทนทางการทูตของมหาอำนาจเหล่านั้นที่ประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ และข้าราชการอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกบางคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดีย สิ่งสำคัญคือ พระองค์ได้ประจักษ์ความจริงเกี่ยวกับความอ่อนแอของกลไกทางการทูตของไทยในการเมืองโลก อันเป็นผลมาจากความเหลวไหล ไร้ประสิทธิภาพ และขาดความใส่ใจในหน้าที่ราชการของนักการทูตไทยส่วนใหญ่ที่ประจำอยู่ในยุโรป ซึ่งมีผลทางลบต่อผลประโยชน์ทางการเมืองระหว่างประเทศของไทยเอง (ฉลอง สุนทรวานิชย์, 2544: 238-264) ด้วยจุดประสงค์ทางการเมืองดังกล่าวส่งผลให้การเสด็จประพาสยุโรปในครั้งนี้เป็นไปอย่างมีเป้าหมาย หากแต่ก็ยังทรงเก็บรวบรวมและบันทึกความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไว้ตลอดระยะเวลาทางการเสด็จประพาสยุโรป

การเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 ในครั้งนี้ทรงบันทึกสภาพภูมิอากาศ ภูมิประเทศ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของดินแดนต่างๆ อยู่เสมอ ที่สำคัญคือทรงมีการบันทึก “บุคคล” ที่ทรงพบตลอดการเสด็จประพาสยุโรป ซึ่งพบทั้งที่เป็นเจ้านายหรือเชื้อพระวงศ์ ขุนนางหรือข้าราชการบริวาร และราษฎรหรือสามัญชน สามัญชนที่ทรงพบอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ **สามัญชนที่เป็นคนไทย**ซึ่งเดินทางไปกับเรือมหาจักรีหรือพำนักอยู่ในดินแดนต่างๆ ซึ่งมักจะเป็นนักการทูต อีกประเภทหนึ่งคือ **สามัญชนที่เป็นชนชาติอื่น** เช่น จีน (เจ๊ก) มอญ ลังกา อาหรับ ชาวยุโรป (ฝรั่ง) ซึ่งมีหลากหลายเชื้อชาติ เช่น เบลเยียม รัสเซีย อเมริกา และอังกฤษ เป็นต้น ซึ่งประเภทหลังนี้มีทั้งที่มากับเรือมหาจักรีเช่นลูกจ้างชาวจีนและมอญ ลูกจ้างชั่วคราวหรือบ่าวที่พบระหว่างการเสด็จประพาสในยังเมืองต่างๆ เช่น อาหรับที่รับหน้าที่จูงลา หรือฝรั่งเศสที่เป็นคนครัว เป็นต้น รวมทั้งคนธรรมดาที่รัชกาลที่ 5 ทรงทอดพระเนตรระหว่างการเสด็จไปยังดินแดนต่างๆ

อาจกล่าวได้ว่า พระราชหัตถเลขาฯ ของพระองค์มีลักษณะของงานเขียนประเภทชาติพันธุ์วรรณา<sup>1</sup> หรือชาติพันธุ์นิพนธ์ (ethnography) ของนักมานุษยวิทยา เนื่องจากมีการบันทึกความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์

<sup>1</sup> งานเขียนชาติพันธุ์วรรณาคือการเขียนเรื่องราวความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยจารีตของสาขาวิชาในตะวันตกชาติพันธุ์วรรณาเป็นส่วนหนึ่งของมานุษยวิทยา ที่พยายามเข้าไปคลุกคลีทำความเข้าใจความเป็นอื่นที่ถูกนิยามไว้อย่างชัดเจน เช่น ชาวป่าในสังคมแบบบรรพกาล (primitive) ชนเผ่า (tribal) คนที่ไม่ใช่ชาวตะวันตก (non-western) ผู้คนก่อนวัฒนธรรมอักษร (pre-literate) และคนที่ไร้ประวัติศาสตร์ (nonhistorical) โดยรวมวัตถุแห่งการศึกษาและการผลิตงานเขียนชาติพันธุ์วรรณาเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่ตะวันตก ที่ถูกมองว่าป่าเถื่อน ไร้อารยธรรม ล้าหลัง และแปลกหูแปลกตาน่าตื่นใจ (exotic) ชาติพันธุ์วรรณาที่เป็นศาสตร์ (discipline) เริ่มพัฒนาขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จากงานเขียนของนักเดินทาง มิชชันนารี และพ่อค้าที่เข้าไปใช้ชีวิตคลุกคลีกับชาวพื้นเมืองตามที่ตั้งต่างๆ ต่อมาราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงมีฐานะเป็นสาขาวิชาหนึ่งของมานุษยวิทยาในมหาวิทยาลัย การศึกษาชาติพันธุ์วรรณาเพื่อทำความเข้าใจชนพื้นเมืองหรือการศึกษาความเป็นอื่นเพื่อที่จะทำความเข้าใจตัวเองและเป็นกระบวนการนิยามความเป็นตะวันตกที่เจริญก้าวหน้า กล่าวโดยสรุปการศึกษาชาติพันธุ์วรรณา คือ

ต่างๆ ตลอดจนการเสด็จประพาส ไม่ว่าจะเป็นลักษณะเฉพาะตน เช่น รูปร่างหน้าตา หรือการใช้ภาษา เป็นต้น รวมทั้งเครื่องแต่งกาย อาชีพ หรือลักษณะบ้านเรือน ฯลฯ งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ชิ้นแรกของสยามคือ *โคลงต่างภาษา* ที่วัดโพธิ์ เป็นประวัติศาสตร์การเผชิญหน้าทำทนายคนตะวันตกของชนชั้นนำสยาม มีการพรรณนาเกี่ยวกับคนชาติภาษาต่างๆ ได้แก่ สิงห์ ไทย กะเหรี่ยง อาฟริกัน ดอตซี อิตาลี ฝรั่งเศส ยิบเซ็ดอ่าน สะระกาฉวน ยี่ปุ่น อาหรับ หม่อมไต้กะ กี่ แยกปะถ่าน แยกจุเหลียว หรูชปีตะสบาก หรูช (ตาตา) มอญ กระแซ เจียว พม่า อินเดีย หลาย พราหมณ์อินเดีย พราหมณ์รามเสิร์ จาม ลาวยวน หุ้ยหุย เกาหลี ญวน จีน เขมร และลัวซิว เหล่านี้แสดงว่าชนชั้นนำไทยไม่ได้เพ่งจัดความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับตะวันตกภายหลังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลเรื่องความทันสมัยและเทคโนโลยีตะวันตกแบบจักรวรรดินิยม หากแต่สถานภาพและตัวตนของความเป็นตะวันตกได้ถูกชนชั้นนำไทยประเมินไว้ก่อนแล้ว *โคลงต่างภาษา* แสดงถึงความพยายามที่จะรู้จักคนอื่นของชนชั้นนำไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์ (ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2546: 121-154) ความพยายามเข้าใจตนเองโดยใช้คุณสมบัติของชาติอื่นเทียบเคียงนี้ปรากฏในสังคมชนชั้นนำไทยมาช่วงระยะเวลาหนึ่งก่อนที่ลัทธิจักรวรรดินิยมจะแผ่ขยายเข้ามาในสยาม ดังนั้นเมื่อเกิดภาวะการล่าอาณานิคมขึ้นแล้วการที่ชนชั้นนำไทยเดินทางออกไปสู่โลกกว้างอย่างยุโรปเพื่อเรียนรู้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวยุโรป อย่างน้อยที่สุดคือชีวิตของชนชั้นนำยุโรปนั้นก็เพื่อที่จะทำความเข้าใจกับความเป็นไปของโลกในยุคนั้นให้กระจ่างมากขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้สยามประเทศสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นคง

จากที่ได้กล่าวถึงงานเขียนประเภทชาติพันธุ์วรรณาข้างต้น คือ *โคลงต่างภาษา* ของ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส จำจัตรนุกุล พระญาณปริยัติ ขุนธนสิทธิ์ พระมุนีนายก กรมขุนเดชอดิศร กรมหมื่นไกรสรวิจิต หลวงชาญภูเบศร์ ขุนมหาสิทธิโวหาร พระสมบัตินายก พระยาบำเรอบริรักษ์ หลวงศรีอัสวเดช ปลัดวัดโมลีโลก พระเทพกระวี หลวงลิขิตปรีชา เป็นการอธิบายภาพคนต่างชาติจึงเรียกว่า *โคลงภาพคนต่างภาษา* ด้วย กล่าวได้ว่างานเขียนชิ้นนี้น่าจะเป็นงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณาชิ้นแรกของสยาม ที่น่าสนใจอีกส่วนหนึ่งสยามมีงานเขียนประเภทนี้ออกมาเป็นระยะ เช่น บทความ “ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ” ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (พ.ศ. 2432) บันทึกจากการสังเกตมากกว่าการพรรณนาอย่างละเอียด แบ่งบรรยายกลุ่มชน 20 กลุ่ม กลุ่มย่อย 12 กลุ่ม เป็น 5 ตอน แบ่งย่อยเป็น 9 หัวข้อ ได้แก่ 1. หมู่บ้านและบ้านเรือนที่อาศัย 2. ลักษณะเฉพาะตัว รูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ ภาษาพูด และตัวเขียน 3. อาหารและเครื่องนุ่งห่ม 4. สินค้าและทักษะการเลี้ยงชีพ 5. หัวหน้าหรือผู้นำ พร้อมกับสิ่งของเครื่องใช้ 6. เงินหรือสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน 7. ประเพณีแต่งงาน คลอดบุตรและเลี้ยงดูบุตร 8. การรักษาพยาบาลและพิธีศพ 9. ศาสนา ความเชื่อ มหรสพและเทศกาลต่างๆ สืบเนื่องมาจนถึงงานเขียนชาติพันธุ์วรรณาของรัชกาลที่ 5 คือ บทบันทึกว่าด้วยชาวเงาะ ในคำนำ บทละครเรื่อง *เงาะป่า* (ธงชัย วินิจจะกุล, 2560: 20-22)

---

การศึกษาความเป็นอื่นเพื่อที่จะเข้าใจตัวเอง ภายใต้ลัทธิจักรวรรดินิยมงานชาติพันธุ์วรรณาผลิตขึ้นเพื่อทำความเข้าใจอาณานิคมที่จะต้องปกครอง (ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2546: 118-120)

โคลงต่างภาษา เป็นตัวอย่างของงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่จัดบันทึกคนต่างชาติต่างภาษาทุกกลุ่ม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีการปะทะสังสรรค์กันในวัฒนธรรม *พระราชหัตถเลขา* ก็มีลักษณะของการจัดบันทึกเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียและยุโรปเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลทั้งจากการเจริญสัมพันธไมตรี และการเรียนรู้ความเจริญของยุโรปเพื่อพัฒนาบ้านเมืองตน บทความนี้จึงสนใจที่จะศึกษาลักษณะของสามัญชนที่ปรากฏใน *พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440* ว่าทรงอธิบายสามัญชนสยามกับชนชาติอื่นในลักษณะใดบ้าง ผู้วิจัยพบว่าสิ่งที่น่าสนใจของ *พระราชหัตถเลขา* ฉบับนี้คือรัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับสามัญชนที่เป็นชนชาติต่างๆ ไว้หลากหลายแง่มุม ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อบกพร่อง อันจะนำไปสู่ความเข้าใจความเป็นมนุษย์ต่อไป

### วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของ “สามัญชน” ที่ปรากฏใน *พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440* ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

### กรอบแนวคิด

ผู้วิจัยมุ่งศึกษา “สามัญชน” ที่ปรากฏใน *พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440* โดยใช้นิยามว่า **สามัญชน** หมายถึง คนธรรมดาที่ไม่มีเชื้อเจ้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542: 1178) บทความนี้จึงจะอธิบายลักษณะของสามัญชนซึ่งเป็นบุคคลทั่วไปที่ไม่มีเจ้านายหรือเชื้อพระวงศ์ จึงหมายรวมถึงข้าราชการ ขุนนาง หรือข้าราชการ รวมถึงราษฎรในดินแดนต่างๆ ที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาส

รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงบุคคลที่ทรงพบระหว่างเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 ว่ามีทั้งชั้นเจ้าและชั้นไพร่ ทั้งในชั้นไพร่เองก็มีแบ่งเป็นผู้ดี ชั้นกลาง และไพร่ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ว่า “ข้อต้นที่รู้ชีวิตนั่น คือ ราษฎรที่กินอยู่ของเจ้าลงไปจนไพร่ ราษฎรประพฤติของคนเหล่านั้น เขาอยู่กันอย่างไรเขาต่อกันในระหว่างเจ้านายไพร่ผู้ดีอย่างไร การอันนี้ฉันเข้าใจว่าฉันรู้ได้ในชั้นเจ้านายและเห็นได้ในชั้นไพร่ แต่ชั้นกลางไม่มีใครจะได้เห็น” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528: 62)

ไพร่ในที่นี้จึงสามารถแบ่งได้เป็นผู้ดี เช่น ขุนนาง เป็นต้น ชนชั้นกลาง เช่น พ่อค้า หรือนายห้าง เป็นต้น และไพร่ คือ ชาวบ้านทั่วไป ไพร่ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ฯ จึงหมายรวมถึงสามัญชนทั้งหมด

### ขอบเขตการวิจัย

*พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. 2440* ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานมาเป็นส่วนเฉพาะพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรก มีจำนวนทั้งสิ้น 67 ฉบับ ตั้งแต่วันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2440 ถึงวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2440

## ผลการวิจัย

เมื่อพิจารณาลักษณะของงานเขียนประเภทชาติพันธุ์วรรณมาดังที่ได้ปรากฏใน *โคลงต่างภาษา* แล้วจะพบว่าการบันทึกของรัชกาลที่ 5 ในพระราชหัตถเลขาชุดนี้มีลักษณะของงานประเภทชาติพันธุ์วรรณมา กล่าวคือ มีการระบุถึงที่อยู่อาศัย ลักษณะเฉพาะตัวอย่างรูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ และภาษา อาหาร การเลี้ยงชีพ สิ่งของเครื่องใช้ ประเพณีต่างๆ ศาสนา ความเชื่อ มหรสพ และเทศกาลต่างๆ ไว้ ดังจะอธิบายเป็นหัวข้อดังนี้

### 1) การระบุเชื้อชาติของสามัญชนที่ทรงพบ

ใน *พระราชหัตถเลขาฯ* จะมีการระบุเชื้อชาติของสามัญชน สามารถแบ่งเป็นกลุ่มชนชาวสยามและกลุ่มชนอื่น การระบุเชื้อชาตินี้สัมพันธ์กับการอธิบายอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ซึ่งเสนอให้มองวัฒนธรรมและค่านิยมตนเองในความสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่น โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับรัฐชาติ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) และกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) เป็นแนวคิดสำคัญที่นักมานุษยวิทยาตะวันตกนำมาใช้ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เพื่อศึกษากลุ่มชนที่มีวัฒนธรรม และภาษาเฉพาะที่ได้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เป็นยุคที่มีการประกาศเอกราช ไม่ขึ้นต่อประเทศอาณานิคมตะวันตกของทวีปแอฟริกาและเอเชีย มีการเกิดขึ้นของประเทศและรัฐชาติใหม่ ตลอดจนขบวนการต่อต้านการล่าอาณานิคมและการต่อต้านการเหยียดผิวและเชื้อชาติ แนวคิดชาติพันธุ์นี้เป็นคำที่เข้ามาแทนที่คำว่าเชื้อชาติ (race) ที่มีความคิดว่าความแตกต่างระหว่างชนชาติถูกกำหนดโดยลักษณะทางชีวภาพและพันธุกรรมที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ จนทักทักเองว่าเชื้อชาติบางเชื้อชาติ เช่นพวกผิวขาวฉลาดกว่าบางเชื้อชาติ เช่นพวกผิวสี เพราะพันธุกรรมกำหนดมาเช่นนั้น เฟรดริก บาร์ท ได้ขยายการอธิบายแนวคิดเรื่องขอบเขตของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ว่าเกิดจากการที่สมาชิกเลือกใช้คุณสมบัติทางวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการนิยามความเป็นตนเอง วัฒนธรรมจึงมีใช้แบบแผนเพียงอันเดียวที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาแต่โบราณ แต่เป็นพหุวัฒนธรรมที่คนเลือกและปรับเปลี่ยนเพื่อนำมานิยามตนเอง กลุ่มขอบเขตและกลุ่มสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์จึงยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงไปมาได้ (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2546: 4-7) จึงกล่าวได้ว่า การระบุเชื้อชาติใน *พระราชหัตถเลขาฯ* นี้เป็นการระบุเชื้อชาติซึ่งเน้นการแยกจากลักษณะทางชีวภาพมิใช่ชาติพันธุ์ที่เป็นแนวคิดหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา

รัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกเชื้อชาติของบุคคลที่ทรงพบระหว่างการเสด็จประพาสฯ ไว้อย่างหลากหลาย เช่น มอญ เจ๊ก ฝรั่งเศส ลังกา เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ตอนที่กล่าวถึงชาวมอญ “มีพวกใส่ไฟ มอญ เปนลมคนหนึ่ง ฉันทได้จ่ายยาเม็ดทอง แลยาอื่นๆ ในหีบของแม่เล็กให้หมอไป สำหรับรักษาคนเรือบ้าง” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 26) กล่าวถึงคนมอญที่มาทำเรือมีหน้าที่คอยเติมไฟเกิดเป็นลมขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงทรงพระราชทานยาแก้หมอเพื่อให้รักษาคนเรือ

การกล่าวถึงเจ๊ก “คนใส่ไฟได้เจ๊กที่สิงคโปร์เพนกำลังมาก มันทนด้วยมันเคย คนคร้วเจ๊กทำกับเข้าดีกว่าฝรั่งที่มา” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 26) ในตัวอย่างข้างต้นบันทึก “เจ๊ก” หรือคนจีนจากสิงคโปร์ที่มาทำหน้าที่ใส่ไฟในเรือมหาจักรี และยังได้กล่าวถึงฝรั่ง ซึ่งหมายถึงคนยุโรปที่มาทำงานในเรือมหาจักรีเช่นกัน มีอีกตอนหนึ่งที่เมืองโกลัมโบ เกาะลังกาทรงกล่าวถึงชาวฝรั่งเศสที่เป็นคนคร้วว่า “กินเข้า

กลางวันกับเข้าดึก คนครัวฝรั่งเสศทำ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 44) แสดงถึงฝีมือของคนครัวชาวฝรั่งเศสผู้นี้

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงชาวลังกาที่เมืองคอลไว้ว่า “คนที่ลงมาเปนลังกา พูดภาษาอังกฤษได้บ้างคำ บอกว่าตัวถือพระพุทธรูปศาสนา เล่าถึงพระเจดีย์วิหารทั้งปวง ชันอย่างหนึ่งที่ฉันแต่งตัวปอนกว่าเพื่อน คือนุ่งกางเกงเจ๊ก ใส่เสื้อชั้นใน มันมาตั้งใจพูดกับฉันคนเดียว” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 29) กล่าวถึงคนที่ลงมาในเรือมาจากระหว่างจดพักที่เมืองคอลว่าเป็นคนลังกา พูดภาษาอังกฤษได้บ้าง นับถือศาสนาพุทธ และคุยกับรัชกาลที่ 5 เพียงคนเดียวเพราะเห็นว่าฉลองพระองค์เก่ากว่าคนอื่น

นอกจากนี้ ยังมีอาหรับ กำปะนี สุมาลี ปาสีซุม เบตวิน นุบเปียน อียิปต์ สูดันนิศ ยะวา อเมริกัน และอิตาเลียน เป็นต้น การระบุเชื้อชาติเหล่านี้จึงเป็นการแยกประเภทของกลุ่มคนในแบบดั้งเดิม คือ ตามรูปธรรมที่เป็นลักษณะทางกายภาพ และนามธรรมที่เป็นชื่อเรียกแทนกลุ่มคนเหล่านั้น การที่พระองค์ทรงระบุเชื้อชาติของบุคคลที่ทรงพบนี้ถือเป็นการสำรวจและบันทึกภาพของสามัญชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ อันจะส่งผลให้ชาวสยามมีโลกทัศน์เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นมากขึ้น

## 2) การอธิบายรูปพรรณสัณฐานของสามัญชนที่ทรงพบ

รัชกาลที่ 5 ทรงอธิบายถึงรูปพรรณสัณฐานซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของสามัญชนในดินแดนต่างๆ ว่าจะเปน รูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ และภาษา ส่วนใหญ่จะทรงเน้นบันทึกกลุ่มชนอื่นที่อยู่ห่างไกลจากสยาม เช่น แหกอาหรับ และฝรั่งชนชาติต่างๆ ดังนี้

### อียิปต์

กับตันไปบอกว่าอาราปี<sup>2</sup>มาหา กลับมาพบกันที่ชั้นล่าง รูปร่างสูงใหญ่จริงๆ ดูก็แก่มากอยู่ แต่เปน คนกิริยาเรียบร้อยสนทนากามข่าวสุขทุกข์กันเล็กน้อย แลถามความเห็นเรื่องครีกรบกับ เต อรกี แกสรรเสริญแอบบาศปาชาแลสุลต่านมาก การรบคราวนี้ แกเข้าใจว่าจะยังไม่เปนการใหญ่ สรรเสริญอังกฤษว่าเลี้ยงดูดี มีลูกมาด้วยคนหนึ่ง ดูเปนคนคล่องอยู่ พวกนี้ถ้าถอดหมวกแดงเสียแล้ว ยากที่จะรู้ว่าเปนแขก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 50)

จากข้อความข้างต้นรัชกาลที่ 5 ทรงพรรณนาถึงรูปร่างหน้าตาของทหารชาวอียิปต์ว่าสูงใหญ่หน้าตาไม่เหมือนแขกหากถอดหมวก คาดว่าคงมีลักษณะเหมือนฝรั่งเสียมากกว่า นอกจากนี้ ยังทรงกล่าวถึงกิริยาว่าเรียบร้อย มีอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงชาวอียิปต์ไว้เช่นกันว่า

<sup>2</sup> อาห์เมต อาราปี ปาชา เปนนายทหารชาวอียิปต์ ได้เปนเสนาบดีฝ่ายทหารบก แล้วก่อการจลาจลรบกับอังกฤษๆ ยกทหารไปปราบ จับตัวได้มาขังไว้ที่เกาะลังกา

ต่อไปถึงบ้านชาวเมือง ก็เป็นเมืองอียิปต์ทีเดียว คนต่างๆ ตั้งแต่ชาวเหมือนฝรั่งจนกระทั่ง  
ดำเพนอัยมิด แต่พูดภาษาอาหรับทั้งนั้น แต่งตัวก็เสื้อยาวรัดเอวเหมือนกันโดยมาก ผู้หญิงก็คลุม  
หัวอย่างเตอร์กี แปลกแต่เจ้าของเมืองอาหรับแท้กลับแต่งตัวผิดไป ใส่เสื้อดำหลวมๆ แหวกอกมาก  
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 115)

คนอียิปต์นี้มีทั้งที่ผิวขาวเหมือนฝรั่งและคนผิวดำ แต่พูดภาษาอาหรับเหมือนกัน การแต่งกายจะใส่เสื้อ  
ยาวรัดเอวเหมือนกันเป็นส่วนมาก ผู้หญิงจะคลุมศีรษะเหมือนคนตุรกี การบรรยายเครื่องแต่งกายของชาวอียิปต์  
คล้ายกับภาพอาหรับใน *โคลงต่างภาษา* ดังนี้

	ภาพอาหรับ
อาหรับภาพพวกนี้	แต่งกาย
เสื้อเสวตโสภณกรอม	คอเท่า
กางเกงวิลาสลาย	แลเลียน
จีบจะดัดเกี่ยวเกล้า	ต่างสีๆ
เครื่องดำหมวกเสื้อเปลี่ยน	แปลกตัว
ปางฮูเซ็นถึงปี	ป่าวพ้อง
ลุยเพลิงคว้นหัวจน	โลหิต ถังนา
เต็นตบอกร้าร้อง	ร่าเซ็นๆ

*กรมหมื่นไกรสรวิจิต (2546: 35)*

จากคำประพันธ์ข้างต้นคนอาหรับจะแต่งกายใส่เสื้อปิดคอยาวลงมาถึงข้อเท้า กางเกงสีต่างๆ และใส่  
หมวกเมื่อเปรียบเทียบกับการอธิบายการแต่งกายและทรงผมของชาวเมืองแกันดีก็จะพบว่ามีลักษณะคล้ายกัน  
ดังนี้

ฉันยังไม่ได้กล่าวถึงแต่งตัว ถ้าจะทำรูปตั้งอย่างละครูป พระที่นั่งอมรินทร์ก็เห็นจะเต็ม ดูเป  
นตามแต่ใครจะแต่ง คงเปนฝรั่งแท้อย่างหนึ่งเปนฝรั่งหมด เว้นแต่นุ่งกางเกงอันใด เอาผ้าเช่นมันมานุ่ง  
เข้าอีกขนาด กายนขาว แต่ไม่จีบ พันเรื่องไปหมดเพียงใด เห็นเพียงนั้น อีกพวกหนึ่งใช้ผ้าตาโถง  
คล้ายผ้าโสร่ง แต่พันอย่างเดียวกัน ไม่นุ่งกางเกงใส่เสื้อเชิดมีคอบ้าง ไม่มีคอบ้าง ไม่ผูกคอ ใส่เสื้อแยก  
เกต ฝรั่งเปิดคอใช้ดุมเม็ดเดียว ใส่เสื้อแขนสั้น แต่พวกแกันดีนุ่งแต่ผ้า ตัวเนื้อๆ อยู่โดยมาก หัวพวก  
แรกตัดผม พวกอื่นๆ เกล้ามวยเสียบหวี กลิ่นแล้วเท่านั้นเอง รถไฟถึงไหนเยี่ยมน่าต่างไม่ใคร่ได้ ดูเปน  
น้ำมันหมู ฤาอะไรไม่ทราบ ผู้หญิงอยู่ข้างจะเปนหม่อมละครพระอภัยมากทีเดียว ลงไปก็ห่มผ้า  
กระบวนผิวแล้วเปนกันหม้อทั้งนั้น ไม่มีใครผลว่าเราเปนพวกเขา มันว่าเราเปนเจ๊ก ถึงมีคนคอย  
มองดูทางเปี้ยฉันก็มี เพราะคนเหล่านี้เห็นเจ๊กอาจทำได้เหมือนกับที่ได้เห็นเราเหมือนกัน  
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 48-49)

### อาหรับและสุมาลี

เขาเรียกคนมาขายของที่ซื้อก็ไม่วิเศษอันใดยิ่งกว่าชั้นๆ แต่ดีที่ได้ดูคนชาติต่างๆ คนที่นี้ **อาหรับ** และ **สุมาลี** เป็นมากกว่าอย่างอื่น พวกแรกนั้นเป็นสีน้ำตาลอ่อนลำแข้งแรงใส่หมวกผู้หญิงคลุมตลอด แต่พวกหลังมันเกิดมาสำหรับกับอุฐแลฟา ดำไม่ต้องกล่าวถึงคือกันหม้อที่เดียว ผมหยิกแต่ที่ โคนเกลี้ยงมีขุม ที่ไว้ผมมีดินอย่างหนึ่งเหลืองๆ เอาไปรอยปรายดูเป็นดังไปทั้งนั้น แลดูไกลๆ เห็นแต่ตากับฟันเท่านั้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 84)

รัชกาลที่ 5 ทรงอธิบายรูปพรรณสัณฐานของคนอาหรับว่ามีผิวสีน้ำตาลอ่อน รูปร่างลำ แข็งแรง และใส่หมวกผู้หญิงคลุมตลอดเวลา ส่วนคนสุมาลีนั้นผิวดำเหมือนกันหม้อ ผมหยิก หากโคนก็จะมีดินสีเหลืองมาปะไว้ หากมองไกลๆ ก็เห็นแค่ตากับฟันเท่านั้น

### เบตวิน สุมาลี อียิปต์ สุดันนิศ และนุเบียน

มีเบตวินบางคนมานั่งอยู่ริมคลอง หน้าดำแต่ไม่เหมือนสุมาลี เพราะมีสีแดงเจือแลรูปหน้าดี จมูกโด่งมีหนวดดำคลุมหัว นายทหารรักษาฝั่งน้ำเขาว่า เห็นจะเป็นพวกที่มาคอยขโมยรับสินค้า ซึ่งแต่ก่อนมีขุมขมอย่างยิ่ง เดียวนี้ค่อยน้อยลง การรักษานี้เป็นหน้าที่ของคอเวนเมนต์ **อียิปต์** จัดกองตระเวนเดินตรวจในเวลากลางคืน ใช้ชื่ออุฐเป็นสองพวก พวก **อียิปต์** แต่งตัวเสื้อกาก็ แต่พวก **สุดันนิศ** ถ้าพวก **นุเบียน** ใส่เสื้ออ่าหม้อดำๆ ดูคล้ายพวกเบตวินเองมาก มีมายืนรับที่ริมทางบ้าง มีคน 700 เศษ ใช้อังกฤษเป็นนายโดยมาก เว้นแต่ผู้บังคับการเป็นคนชาว **อียิปต์** ที่ลงมาในเรือเราด้วยนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 111-112)

ข้อความข้างต้นอธิบายถึงชาวอาหรับในประเทศอียิปต์ว่ามีหลายจำพวก คนเบตวินมีหน้าตาและผิวดำไม่เหมือนกับคนสุมาลี เพราะเป็นผิวที่มีสีแดงปนอยู่ มีรูปหน้าดี จมูกโด่ง มีหนวดดำคลุมศีรษะ คนอียิปต์แต่งตัวเสื้อกาก็ คนสุดันนิศและคนนุเบียนใส่เสื้อหรือหม้อดำๆ ดูคล้ายกับคนเบตวินมาก

### อังกฤษ

เมียมิสเตอร์กุรูปร่างพอใช้ เป็นคนเรียบร้อยไม่ใคร่เป็นคนช่างพูดนัก มีมิสซิสรอลแยลที่ว่า เป็น คนสวยอย่างยิ่งนั้นมาช่วยรับรอง รูปร่างงามจริง แต่โตใหญ่เท่านั้นเอง ช่างพูดทักทาย ปราไสยทั่วถึงคล่องมาก ผัวอ้วนอกกว้างใหญ่สมกัน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 126-127)

รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงภรรยาของมิสเตอร์กุรูปร่างดีพอใช้ เป็นคนเรียบร้อยไม่ค่อยพูด ส่วนมิสซิสรอลแยลนั้นรูปร่างงาม แต่ตัวใหญ่ ช่างพูดและมีอัธยาศัยที่ดี ส่วนสามีนั้นอ้วนอกใหญ่พอๆ กัน แสดงถึงรูปร่างของคนอังกฤษที่สูงใหญ่ แม้ผู้หญิงบางครั้งก็สูงใหญ่เท่าหรือมากกว่าสามีก็มี

การอธิบายกลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ ของรัชกาลที่ 5 มักปรากฏเรื่องแต่งกายร่วมอยู่ด้วย พระองค์ทรงกล่าวถึงการแต่งกายของชนชาติต่างๆ เปรียบเทียบกับต้นไม้ไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

มนุษย์เราจะแต่งเนื้อแต่งตัวเอาอย่างธรรมดาของโลกที่เห็นอยู่ใกล้ๆตา คือเจ๊กมีต้นไม้เช่นต้นสนปนต้น กิ่งก้านแก่งก้างทอดลงมาต่ำๆ กว้างๆ ทำทางเหมือนออกจั่ว คนจึงแต่งตัวรุ่มร่ามกว้างๆ ข้างฝรั่งนี้ต้นไม้สูงเพรียวๆ โดยมาก คนก็แต่งตัวให้เห็นสูงเป็นรูปเพรียวๆ เหมือนกัน ไทยเราต้นไม้ปนพุ่มแจ๋ๆ แต่งตัวนุ่งผ้าให้ป่องที่กลางๆ เหมือนอย่างต้นไม้เช่นนี้ เย่าเรือนอะไรรูปร่างก็ปนเช่นนั้นตามๆ กันไป (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 150)

รัชกาลที่ 5 ทรงเปรียบเทียบต้นไม้ในแต่ละถิ่นกับเรื่องแต่งกาย อย่างคนเจ๊กประเทศมักมีต้นสนก็จะแต่งตัวรุ่มร่ามเหมือนจั่ว ส่วนประเทศของฝรั่งมักมีต้นไม้ที่สูงเพรียว คนก็จะแต่งให้สูงเพรียวตามนั้น ส่วนคนไทยต้นไม้ในประเทศมักเป็นพุ่มๆ จึงแต่งตัวให้ป่องตรงกลาง ลักษณะบ้านเรือนของแต่ละภูมิภาคก็เป็นไปตามนั้นเช่นกัน ลักษณะความเปรียบเช่นนี้เป็นทัศนะส่วนพระองค์ซึ่งเกิดจากวิถีคิดเชื่อมโยงแบบเป็นเหตุเป็นผล โดยทรงพิจารณาจากสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละประเทศกับการประดิษฐ์เรื่องแต่งกายเฉพาะถิ่น

เมื่อเปรียบเทียบกับ *โคลงต่างภาษา* ซึ่งมีการอธิบายภาพชาวต่างชาติจะพบว่า *พระราชหัตถเลขา* มีการอธิบายที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือมุ่งบันทึกเชื้อชาติ ลักษณะถิ่นที่อยู่ และการแต่งกายของกลุ่มชนต่างๆ เป็นสำคัญ ดังต่อไปนี้

#### ภาพอิตาเลียน

ทุกพรรคทุกภาคลัน	เหลือหลาย
ฝรั่งอิตาเลียนเหล่า	หล่อไว้
เข้มแข็งแต่งกายกล	อังกฤษ
ทำเนียบเทียบเชื้อใช้	เช่นกันฯ
ประเทศอยู่เบื้องทิศ	ทักษิณ
ฝ่ายฝั่งสาครตะวันตก	ตกด้าน
นามเมืองอิตาลียิน	สามารถ แสยงแฮ
พลฝรั่งหาญหัวพร้อม	ฝรั่งพลฯ

ขุนธนาสิทธิ์ (2546: 33)

## ภาพฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสสักหลาดเสื้อ	สีดำ ใส่แยม
อินทรีทองยล	ยาบย้อย
กางเกงขัดคุมคำ	ของเคลือบ
นาฬิกาหน้าห้อย	ห่อเป่าๆ
ประเทศกึ่งกำเกือบ	กับอั้ง กฤษเฮย
ฝรันชินครเขา	ใหญ่หล้า
ทหารปืนซิปปายรัง	รักษาด่าน แดนแฮ
จรรโจษไฟรฟ้าพัน	เคิกสยองๆ

พระมุนีนายก (2546: 33-34)

## ภาพมอญ

นี้ภาพเตลงเขตรแคว้น	หงสา วดีแยม
คือเหล่ารามัญมั่ง	หมุ่นี่
ไว้หวังเพื่อประชา	ชมเล่น
เผื่อว่าภายหน้าลี้	ลับหายๆ
นุ่งผ้าตรงริ้วเช่น	ชาวอั้ง วะแยม
พันโพกเกล้าแต่งกาย	ใส่เสื้อ
มอญมักสักไหล่หลัง	ลงเลข ยันต์นา
พลอยทับทิมน้ำเนื้อ	นับถือๆ

ขุนมหาสิทธิโวหาร (2546: 37-38)

ภาพของชาวอิตาเลียน ฝรั่งเศส และมอญที่บันทึกใน *โคลงต่างภาษา* นี้มุ่งบันทึกภาพรวมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสำคัญ หากแต่ใน *พระราชหัตถเลขาฯ* นี้มุ่งบันทึกการเสด็จประพาสเป็นหลักจึงปรากฏเรื่องราวหลากหลายในพระราชนิพนธ์ การบันทึกสามัญชนจึงมิได้เป็นหมวดหมู่อย่าง *โคลงต่างภาษา* แต่ก็ยังคงปรากฏลักษณะของงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณาซึ่งพยายามบันทึกลักษณะของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติผ่านสายตาของผู้เขียน จึงถือได้ว่าเป็น *พระราชหัตถเลขาฯ* ชิ้นแรกๆ ที่มุ่งเปิดโลกทัศน์แก่ชนชั้นนำสยามในยุคนั้น

### 3) การอธิบายกิริยาท่าทาง ความประพฤดิหรืออุปนิสัยของสามัญชนที่ทรงพบ

ในการเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 ในครั้งนี้ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงกล่าวถึงลักษณะกิริยาท่าทาง ความประพฤดิ ตลอดจนอุปนิสัยของสามัญชนที่ทรงพบทั้งคนไทยและคนต่างชาติไว้อย่างหลากหลาย โดยในที่นี้จะขออธิบายลักษณะดังกล่าวเป็นภาพรวมว่าลักษณะใดบ้างที่น่าพึงประสงค์และตรงกันข้าม จะสังเกตได้ว่าหากเป็นชาวต่างชาติพระองค์จะพิจารณาจากการสื่อสารและอธยาศัยเป็นหลัก เนื่องจากเป็นการพบกันเพียงชั่ว

ระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่หากเป็นบุคคลที่ใช้เวลาทำงานร่วมกับพระองค์ระยะหนึ่งก็จะทรงพิจารณาจากความขยันหมั่นเพียร ความเฉลียวฉลาด ความใฝ่รู้ด้านภาษาอังกฤษ หรือความซื่อตรงประกอบ ดังต่อไปนี้

### 3.1) ลักษณะของสามัญชนที่น่าชื่นชม

ลักษณะของสามัญชนที่น่าชื่นชมนี้อาจเป็นคนไทยก็จะแบ่งได้เป็นการใฝ่รู้ภาษาอังกฤษ มีความขยันขันแข็งและเฉลียวฉลาด รวมทั้งการมีจิตใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

การใฝ่รู้ภาษาอังกฤษปรากฏเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวเปรียบเทียบกับคนที่หลบหน้าไม่ยอมพูดภาษาอังกฤษในเรื่องมหากัศัตราที่ได้ตกลงกันไว้ ด้วยเชื่อว่าตนรู้แล้วจึงไม่ฝึกฝนเพิ่มเติม ผิดกับคนที่ยอมรับว่าตนไม่รู้ก็ใฝ่เรียนจนก้าวหน้า

เข้าใจกันว่าหนีพูดอังกฤษมากกว่าอย่างอื่น เพราะต่อนาคคนแล้วเปนไปทีเดียว ลงปลายเมื่อนี้ฉันขยับจะเปนยักษ์สำหรับหนีเสียแล้ว กรมสรรพสาตร์ก็คอยหลบๆ ถ้าฉันพูดด้วยแล้วร้องว่าตันขึ้นมาอยู่นอก สู้พวกที่ยอมรับว่าไม่รู้ไม่ได้ ตั้งนาร่ำเรียนกันแข่งแรงนัก พระอินทรเดชรู้มากทีเดียว เตี้ยนี้เปนหัวหน้าในพวกที่ยอมรับว่าไม่รู้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 22)

รัชกาลที่ 5 ยังทรงกล่าวถึงวิธีการเลือกคนไทยไว้ทำงานและทรงชมคนที่ทำงานดีไว้ดังนี้

วันนี้เลือกคนที่จะเอาขึ้นไปใช้บนบก 2 คนๆ หนึ่งชื่อขาว รูปร่างสูง แต่ไม่สู้ล่ำหน้ามันดี คนหนึ่งชื่อเปลื้อง เปนคนล่ำแลคล่องฉลาด จะให้คงแต่งเปนกลาสี กำลังให้กับตันกับนายฉ่าง แต่งตัวแลชักซ้อมให้ดี เห็นจะเปนประโยชน์กว่าผู้ตีมาก เตี้ยนี้มันตั้งเครื่องอยู่เสมอแล้ว เปนคนปากน้ำ รัชการมาแต่ครั้งไปไทรโยค ดูมันปลื้มดีทั้งสองคน มีคนที่คล่องดีอีกคนหนึ่งชื่อโหมดแต่อยู่ข้างแกไปหน่อย กลัวจะวิ่งขึ้นรถไฟไม่ทัน อีกคนหนึ่งล่ำได้คู่กับเปลื้อง แต่เสียกายขาวต้องพักไว้ อีกคนหนึ่งล่ำสันสูงใหญ่กว่าทั้งล่ำเรื่องนี้ แต่มันดำแลหน้าเชื่อไป จะออกงานแรกที่โกลัมโบลอง ดูก่อน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 25)

จะเห็นได้ว่ามีการอธิบายเรื่องรูปพรรณสัณฐาน เช่น รูปร่าง สีผิว ประกอบลักษณะกิริยาท่าทางในการทำงานและความเฉลียวฉลาดด้วย ทุกสิ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเลือกบุคคลสำหรับปฏิบัติหน้าที่กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะเมื่อต้องพบปะกับชาวต่างชาติ รัชกาลที่ 5 ทรงชมพระยาสุฤษดิ์ไว้ว่าสามารถจดจำคำพูดของพระองค์ที่ตรัสกับทหารเรือได้อย่างครบถ้วน โดยได้จดมาให้พระองค์ตรวจแก้เพื่อส่งให้กับตันต่อไป ดังนี้ “การที่ได้พระยาสุฤษดิ์มานี้เป็นที่เบาใจปรากฏในวันนี้ คือ คำที่พูดกับทหารเรือ กับตันอยากจะได้ เขาจดจำคำที่ฉันพูดทำให้เสร็จเปนแต่มาบอกให้รู้และให้ตรวจแก้เท่านั้น” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 27) พระองค์ทรงชมย้ายเปลื้องที่ทรงเลือกจากในเรื่องมหากัศัตราว่าทำงานได้ดีเหมือนมหาดเล็ก ดังตอนที่ว่า

ฉันจะต้องชมมหาตมาเล็กของฉัน คือยายเปลื้องทหารเรือที่ฉันเลือกไว้ใช้นั้นดีนัก มันเป็นคนฉลาดแลเอาใจใส่ดีมาก ฉันออกรักขึ้นทุกวันๆ แต่ยายขบขันเป็นผลไม่ได้มาใช้ แต่ทว่าที่จะไม่ฉลาดเหมือนยายเปลื้อง เดียวนี้ใช้ได้จนหยิบของในห้องเกือบเหมือนมหาตมาเล็ก ไม่ชอะเลยที่เดียวอายุ 20 เท่านั้น แต่อ้วนหน้าเฝ้าค้ำคีนัก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 133)

การที่คนไทยมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานี้เป็นสิ่งที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงในตอนที่อยู่ ณ เมืองอนูราปุระ มีการนำเงินบริจาคของคนไทยมาปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ใหญ่ที่เมืองนี้

สิ่งที่น่าดูอย่างยิ่งนั้น เมืองอนูราปุระ หม่อมฉันได้เห็นรูปต่างๆ ซึ่งได้รวบรวมมาแล้วหมดทั้งสิ้น ถึงว่าถ้าหากจะไม่เหลืออยู่ใหญ่โตเช่นเกาะชวา ก็มีมากกว่าเกาะชวาเป็นอันมาก เงินเรียรายของชาวเมืองเราที่ส่งมายังคอเวอนเมนต์อังกฤษแต่ก่อน เขาก็เอาไปปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ใหญ่ที่เรียกว่า เมริสเวติ ดาดาพะ สงสัยว่าจะเป็นที่มหาวงษ์เรียกว่า มริจิต (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 80)

รัชกาลที่ 5 ทรงชื่นชมคนที่มีความเฉลียวฉลาด พระองค์ทรงพบพระลังกาหนุ่มรูปหนึ่งที่มีความฉลาดเนื่องจากมีความรู้ด้านภาษาบาลีและอังกฤษ ดังนี้

พระหนุ่มๆ องค์หนึ่ง ดูท่าทางเป็นคนฉลาดรู้ทั้งบาลีและอังกฤษ เป็นพวกท่านสุ่มังคละอ่าน แอดเดรส เป็นภาษาบาลีว่าพอใช้แล้วลงมาชั้นลตที่ตั้งเก้าอี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 42)

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกลักษณะของผู้คนผ่านการสังเกต โดยทั่วไปคือท่าทาง และความรู้ด้านภาษา ที่พบในตัวอย่างคือภาษาอังกฤษและภาษาบาลี ดังนั้น ภาษาจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพิจารณาบุคคลที่พบตลอดระยะเส้นทางการเสด็จประพาสยุโรป เนื่องจากเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างคนต่างเชื้อชาติ การอธิบายเป็นภาพรวมโดยไม่แยกเชื้อชาตินี้จะทำให้เห็นว่รัชกาลที่ 5 ทรงสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับวิชาความรู้ด้านใดบ้าง จึงทรงสังเกตและบันทึกสามัญชนที่มีลักษณะดังกล่าวว่าน่าชื่นชม

### 3.2) ลักษณะของสามัญชนที่ไม่น่าชื่นชม

ลักษณะสำคัญที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงอยู่เสมอว่าไม่น่าชื่นชมไม่ว่าจะเป็นชนชาติใด ได้แก่ การทำงานไม่ดี การไม่ให้เกียรติพระองค์ ความไม่ซื่อสัตย์ และความไม่รู้ภาษา ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการสังเกตและบันทึกพฤติกรรมของสามัญชนหลากหลายเชื้อชาติว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน เนื่องจากทุกกลุ่มชนล้วนเป็นมนุษย์จึงมีข้อบกพร่องไม่ต่างกัน ดังต่อไปนี้

รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงกรมสรรพศาสตร์ที่จัดการเรื่องอาหารไม่ดี แสดงถึงความไม่ตั้งใจทำงาน เนื่องจากงานของตัวมิได้มีความรับผิดชอบมากมาย ดังนี้

ฉันรำคาญมาหลายวันแล้วด้วยเรื่องกับเข้าไทย ไม่ใช่กินไม่ได้ แต่จะว่าอร่อยไม่ได้สักวันเดียว... ของที่รู้ว่าหามาถ้าใครให้ไม่รู้ว่ามันสูญหายไปอย่างไร ของมีอะไรบ้างก็ไม่มีใครรู้ เปนแต่หยิบๆ คั้นๆ ไปพบเข้าจกกินไม่ได้ต้องทิ้งน้ำเสียโดยมาก กรมสรรพศาสตร์ก็เปนแต่โลๆ แลเปนความไม่รู้ว่ามีอะไรต่ออะไร การที่จัดผิดไปเสียทั้งนั้น ถ้าจตให้เสมอใจเปนธุระเสียแต่ก่อนก็จะดี... กรมสรรพศาสตร์ไม่มีอะไรนอกจากนอนกับกิน แลคนคร้วมาถามว่าจะทำอะไร ก็ถามตอบว่าจะทำอะไร เขาจะทำอะไรก็เออเท่านั้น เพราะแกไปดูถึงครัวไม่ได้เช่นเสมอใจ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 24)

อีกตอนหนึ่งแสดงถึงการหยามพระเกียรติของพระองค์ในการเสด็จไปชมพระทันตธาตุที่เมืองแกลง และผู้รักษาไม่ให้พระองค์สัมผัสพระเขี้ยวแก้ว ดังนี้

ชั้นกระไดแคบๆ ไปอีกชั้นหนึ่ง จึงถึงชั้นบนที่ห้องพระทันตธาตุ ในนั้นจุดไฟดวงเล็กไว้สัก 3 ดวง ถา 4 ดวง น่าต่าก้ไม่มี ตั้งใจจะให้มืดทีเดียว พวกฝรั่งทั้งผู้ชายผู้หญิง ดันเข้าไปก็หลายคน พระก็หลาย ตาห้องโตคนหนึ่งก็กินที่เท่า 3 คน แกเข้าไปถึง 8 คน คนเราเข้าไปได้สองสามคน นอกนั้นเบียดสลักกันอยู่ข้างนอก... มันแน่นกันเหมือนกับปลาเซดินในทึบ เห่งไหลแต่กลางขม่อม จนสันตึน ให้กรมสมมติคัตบาน พแนก จะขอเอาไปคัตนอกห้อง มันก็ไม่ยอม ว่าไม่มีธรรมเนียม ฉันก็พิน ว่ากะของเท่านี้ข้าจะชะโมยทีเดียวถา ในขณะนั้นฉันพิจารณาดูพระเขี้ยวแก้ว รูปร่างก็อ้ายคุ่นๆ นั้นแล... ฉันว่าจะยอมให้ฉันจับได้ถาไม่ บอกว่าไม่มีธรรมเนียม ไม่เคยยอมให้ใครจับเลย ฉันว่าประหลาดแล้วในโลกนี้ออกมาอย่างไรเล่าในพระเจดีย์เข้าไปอยู่ในกรอบแก้ว ก็ตอบว่าจับได้แต่พระที่เปนเกาวนาผู้ปกครอง ฉันว่าพระเปนแต่เกาวนา ข้าเปนเจ้าแผ่นดินถือพระพุทธศาสนา ในเมืองข้าเช่นพระแก้วมรกตไม่มีใครจับข้าเปนผู้จับได้ ข้าตีกว่าผู้รักษาอีก เขาว่าผู้รักษาจับก็จับด้วยผ้า ไม่ได้จับด้วยมือเปล่า ฉันว่าเจ้าจะพูดอะไรมากไป ฟิน้องข้าบ่าวข้าที่มาเดี๋ยวนี้ ชี้หลวงสุนทรแลมหา มุทลียเปนคฤศเตียนก็เคยจับ ข้าอยากลองดู เจ้าไม่ให้จับข้าก็ไม่จับกับของพันนั้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 55)

ความข้างต้นแสดงถึงความไม่ให้เกียรติพระเจ้าแผ่นดิน รัชกาลที่ 5 ยังได้ทรงขยายความในสำเนา กราบพูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสว่า

พิเคราะห์ดูตามอาการกิริยาแลคำที่ออกตัวภายหลังก็เปนอันจะโง่งให้ราคาสูง คือจะบอกให้ เห็นว่าอนุญาตให้จับโดยความนับถืออย่างยิ่ง ไม่ได้อนุญาตแก่ผู้อื่นเลย แต่การอันนั้นไม่เป็นความจริง แลประกอบด้วยกิริยาอันหยาบคายของหัวหน้าผู้รักษา ให้ปรากฏว่าคำตอบนั้นไม่สู้เป็นการเคารพแล ล่อลวง ซึ่งเป็นสันดานแห่งชาวลังกา (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 79-80)

ในภายหลังแม้จะมีผู้ออกมาขอโทษรัชกาลที่ 5 แต่พระองค์ก็ได้แสดงข้อคิดเกี่ยวกับความเชื่อของ พระพุทธศาสนาและการไม่ให้เกียรติพระองค์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินไว้อย่างครบถ้วนแล้ว

ตอนต่อไปกล่าวถึงคนอาหรับและสุมาลีว่าชอบลักขโมย แต่ก็ได้ทรงกล่าวถึงคนอินเดียว่าเป็นบ่าวที่ดี ส่วนคนปาสีชุมก็เรียบบร้อยดี ดังนี้

คนเหล่านี้ใช้การอะไรไม่ได้ นอกจากตีกรรเชียง ขับรถ จูงอูฐ จูงหา สมัคทำการแต่พอกแก่ หัวที่จะทำได้เท่านั้น จ้างทำการอื่นที่ต้องใช้ความคิดบ้างก็ไม่รับ ถ้าใช้เปนบ่าวด้วยขามรามไหมถูก ไม่ได้ ดึงโฉงฉ่างโครมครามแตกหัก แลยังเห็นอะไรไม่ได้ขโมยหมดด้วย การขโมยเปนชาติกำเนิด เว้นไม่ได้ คนที่นี้ต้องจ้างบ่าวมาแต่อินเดียทั้งนั้น มีคนดำเช่นกันแต่มีหนดแต่งตัวเปนฝรั่งพูด อังกฤษได้อีกพวกหนึ่ง ทำอะไรได้ดี แต่มันมีขันอย่างไรไม่ทราบเหมือนลิง สุนัขหรือมากกว่าอย่างอื่น พวกนี้มักมาขายรูปแบขายอะไรๆ ดีหน่อย มีพวกปาสีชุม พวกนี้เรียบบร้อยแลเรียมดี เปน มนุษย์แท้ รองฝรั่ง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 85-86)

ความข้างต้นกล่าวถึงคนอาหรับและสุมาลีว่าทำงานได้แค่การพายเรือ ขับรถ และจูงอูฐเท่านั้น หากจะ จ้างให้ไปทำงานที่ต้องใช้ความคิดก็ไม่ทำ ถ้าให้เป็นบ่าวก็ทำด้วยขามแตกหัก และชอบลักขโมย คนอียิปต์จึงต้อง จ้างบ่าวมาจากอินเดีย เป็นคนดำเช่นกันแต่มีหนด แต่งตัวเป็นฝรั่ง พูดภาษาอังกฤษได้ ทำงานได้ดี แต่ก็เหมือน ลิงและสุนัขจิ้งจอก คนปาสีชุมเรียบบร้อยดี

นอกจากชอบลักขโมยแล้วยังชอบโกหก มีตอนหนึ่งทรงกล่าวถึงที่แย่งกันเป็นเจ้าของลาตัวที่พระองค์ชี้ เพื่อจะรับค่าจ้าง ดังที่ว่า “พอมาถึงทำเรื่องค่าจ้างเท่านั้นเอง จะส่งให้เจ้าของ อ้ายคนอื่นยื่นมือมารับไปเสียแล้ว ประมุขกัน เปนเจ้าของไม่ได้กระดากเลย ไม่สมคิดเลยเปนขอทานกันเปื่อยไป แต่โปลิศเขาก็เสียเลยลูบหน้า กันเปนแถวไปเปล่าๆ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 106)

ความไม่เชี่ยวชาญด้านภาษาเป็นสิ่งที่พระองค์ตระหนักว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ทำหน้าที่ล่าม ขณะ เสด็จประพาสกรุงเวียนา พระองค์ทรงกล่าวเปรียบเทียบกับล่ามของเขากับล่ามของเราไว้ รวมทั้งกล่าวถึงเจ้า พนักงานที่หยิ่งโสคอยจับเวลาและจ้องมองพระองค์ตลอดเวลา ดังต่อไปนี้

การเรื่องเล่าเป็นพระการใหญ่มิใช่เล่น ตกลงเป็นเคานต์วอนท์เป็นล่ามเพียงคำว่าใกล้ไกลก็ไม่ว่าง ตกลงเป็นคุยกันตามมีตามเกิด เป็นลึนหวังที่จะสนิทสนมกันได้ด้วยประการใด ล่ามของเรายิ่งร้ายไปกว่าของเขาเสียอีก ฉันทลงทอดธุระ พຽງนี้อาชฎิ์กหลຽววิกตอ จะเป็ลล่าม ได้ซิมดูวันนี้อาการก็จะไม่คลายกว่าล่ามเก่า ซ้าธรรมเนียมที่นี้เป็นพระการใหญ่ไปเสียหมดทุกอย่าง เวลาซ้าภาเร็วไปจนนิมิตเดียวก็ไม่ได้ เจ้าพนักงานพระราชพิธีกานาฬิกามองอยู่ทุกคน ยะโสก็เท่านั้นเอง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528: 7)

กล่าวได้ว่าล่ามของเขาแค่คำว่าใกล้และไกลก็ไม่ว่าง จึงสนทนากันไม่ค่อยกระจ่างนัก ไม่อาจจะสนิทกันได้ ล่ามของเรายิ่งแยกว่าเขามาก ธรรมเนียมของกรุงเวียนนานั้นตรงต่อเวลามาก เจ้าพนักงานพระราชพิธีก็มีท่าทางยโส ดูนาฬิกาและจ้องมองคณะของสยามทุกคน

ลักษณะไม่พึงประสงค์ดังกล่าวเป็นการอธิบายลักษณะสากลของมนุษย์ว่ามีอยู่ในทุกกลุ่มชนทั้งข้อดีและข้อด้อยผ่านสายพระเนตรของรัชกาลที่ 5 การทำความเข้าใจสามัญชนหลากหลายเชื้อชาติผ่านอุปนิสัยดังกล่าวจะช่วยให้ชาวสยามเข้าใจความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการเน้นย้ำถึงข้อบกพร่องที่สมควรปฏิบัติตาม และควรพัฒนาตน

### 3.3) ลักษณะโดยทั่วไปของสามัญชน

ลักษณะต่างๆ ของสามัญชนหลายเชื้อชาติที่รัชกาลที่ 5 ทรงสังเกตและบันทึกนี้กล่าวได้ว่าเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับกลุ่มชนต่างๆ ที่พระองค์มีอาจทรงละเลยไป จึงยังทำให้งานเขียนชุดนี้มีลักษณะของงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา เช่น ทรงกล่าวถึงคนอิตาเลียนว่าร้องเพลงเพราะและนอนดึก รวมทั้งการที่สามัญชนสามารถถวายฎีกาหน้าขบวนรถของพระเจ้าแผ่นดินได้

รัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกว่าคนอิตาเลียนชอบร้องเพลงและนอนดึก ในตอนต่อไปนี้

เจียบผิดกับเมืองอื่นๆ ไม่มีเสียงรถ เรือหลักกันก็ไม่เอะอะเลย ได้ยินแต่เสียงร้องรำทำเพลงกันไปทั้งกลางวันกลางคืน คนอิตาเลียนเป็นคนชอบร้องและเล่นดนตรี เรียกว่าสรานาตกลงเรือซัปร้องวันนี้พอเรือเราถึงก็มาร้องอยู่ที่ริมเรือวันยังค่ำ กลางคืนก็จนดึกๆ ร้องเพราะดีด้วย... พวกเมืองนี้นอนดึก 5 ทุ่มเศษคนยังเดินไขวไปทั้งนั้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 154, 156)

ขณะเสด็จประพาสรัสเซีย ที่วังปีเตอร์ฮอฟ พระองค์ทรงพบผู้หญิงเข้ามาถวายฎีกาหน้าขบวนเสด็จ ทรงกล่าวว่าท่าทางน่ากลัว ดังนี้

เมื่อขึ้นรถมาด้วยกันล้อมวงกันแน่นหนา แต่ยังมีผู้หญิงคนหนึ่งมานั่งคุกเข่าข้างทางรถเดินเอากระดาษวางบนหัว ฉันทไม่เห็นเพราะหันไปพูดอยู่กับเอมเปอเธอ ต่อทหารเข้าจุดกันเอะอะจึงเหลียวมาเห็นออกตกใจ เอมเปอเธอแกลบอกว่าเปล่าดอก มันมาร้องฎีกาเท่านั้น ดูท่าทางน่ากลัวหน่อยๆ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528: 43)

เหล่านี้แสดงถึงความแตกต่างของสยามกับต่างประเทศทั้งจากธรรมเนียมและความประเพณีของบุคคลต่างๆ ผู้อ่านจะเห็นถึงลักษณะของสามัญชนหลากหลายเชื้อชาติว่ามีภาพรวมอย่างไร เป็นการเปิดมุมมองเกี่ยวกับชนชาตินั้น ทำให้ชนชั้นนำสยามเข้าใจโลกมากยิ่งขึ้น

#### 4) การอธิบายสภาพความเป็นอยู่ของสามัญชนที่ทรงพบ

การอธิบายสภาพความเป็นอยู่ของสามัญชนนี้รัชกาลที่ 5 จะทรงสังเกตจากฐานะทางเศรษฐกิจว่ามีฐานะยากจนหรือมั่งมีประการใด รวมทั้งการพิจารณาจากอาชีพที่ไม่เคยพบในสยามประเทศมาก่อน เช่น เรือขอทาน หรือคนวิ่งนำหน้ารถ เป็นต้น

อาชีพที่พระองค์ทรงบันทึกไว้ เช่น ที่ล้งกามีเรือขอทานซึ่งจะมาร้องรำทำเพลงเพื่อแลกเงิน ดังต่อไปนี้

พวกขอทานว้ายน้ำผัดกับสิงคโปร์ ไม่ได้ใช้เรือ ใช้แต่มาดไม่ได้เบิก ตูออกจะฝุๆ ด้วยซี่บ้าง ชัดมากบ้าง พายใช้ไม้ไผ่ผ่าสองซีก มีวิธีร้องเพลงที่ตลก เราจะเลียนได้ทันที ลูกขึ้นยืนกระพือปีกเอา แขนกระทบสี่ข้างเปนจิ้งหะวะ แต่ดูไม่มีมากคนนัก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 38)

ที่อียิปต์ปรากฏอาชีพคนวิ่งนำหน้ารถ ซึ่งพระองค์ทรงบันทึกไว้ว่าอายุสั้น สมัยก่อนจะมีหน้าที่เขียนคนให้ หลีกทางแก่รถ แต่ก็แต่งตัวหรูหรามาก ดังต่อไปนี้

ฉันลืมหว่าถึงคนวิ่งนำรถ ถือไม้ยาวๆ สองอันแต่งตัวใส่เสื้อกั๊กปีกทอง มันวิ่งนำรถเทียม ม้าคู่ขับเร็วๆ รอบเมือง ไม่ได้หยุดแลผลัดเลย น่ากลัวตายเสียจริงๆ เขาว่าอายุไม่ยืนเลย แต่ไม่เห็นเหนื่อย แต่ก่อนสำหรับไล่เขียนคนให้หลีกทาง แต่เดี๋ยวนี้เปนแต่สำหรับบยศเท่านั้น การแต่งตัวอยู่ ข้างหลุมมาก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 131)

เมื่อพิจารณาด้านความเจริญพบว่าที่ล้งกามีคนยากจนมากด้วยไม่มีเจ๊ก แสดงถึงภาพลักษณ์ของคนเจ๊กหรือชาวจีนว่าเป็นผู้นำความเจริญมาสู่ดินแดนต่างๆ ดังตอนต่อไปนี้

โฮเทลใหญ่ๆ สอง ทำดีกว่าที่ล้งคโปร์มาก ตึกลูกค้ำใหญ่ๆ มีมาก ประภาคารเอาขึ้นมาไว้ กลางสี่ก๊กทีเดียว พอพ้นจากแถบนี้ไปก็เปนสนามหญ้าริมทะเล เรียกตำบลคอลเฟต นอกนั้นบ้านเรือน ร้านตลาดอะไรก็มากกว่าที่ล้งคโปร์ไปอีก ห้างหอก็น้อย เพราะเรื่องไม่มีเจ๊ก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 44)

รัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกถึงชาวลังกาและฝรั่งที่ยากจนไว้ โดยทรงอธิบายความเป็นอยู่ของชาวลังกาว่า อยู่อย่างกันดารและขาดแคลนด้านอาหารการกิน ดังนี้

ดินบางแห่งเหมือนกับหว่านเมืองโซโลกับสมารัง ปลูกอะไรไม่งาม ในเมืองนี้เป็นเนื้อหนึ่ง อยู่ก็แต่มะพร้าวกับขุ่น เข้าทำนาไม่พอกิน เข้าก็มีแต่เข้าแดง ต้องซื้ออินเดียวกิน เดียวนี้ราคาแพง เต็มทน ราษฎรกินขุ่นต่างเข้ามา ปลาไม่มีแต่ปลาไหลปลาน้ำจืดกินเฉยๆ ไม่มีรสอันใดเลย ไม่มีกะปิ ไม่มีปลาร้า คนกินเข้าก็กะทิ คือเข้าแขกที่ทูลหอมเกลียด กับกินเผือกมันฝักมากกว่ากินเนื้อสัตว์ คนจนๆ ไม่ได้กินเนื้อเลยโดยมาก เจ้าของเมืองเขายอมว่าเป็นเมืองกันดารอาหาร (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 44-45)

จะเห็นลักษณะความเป็นอยู่ของชาวลังกาที่ไม่อุดมสมบูรณ์ด้านอาหารเช่นสยาม คนจนไม่ได้กินเนื้อ เจ้าเมืองเองก็ยอมรับว่าเป็นเมืองที่ขาดแคลนด้านอาหาร ส่วนฝรั่งที่ยากจนนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกไว้ว่ายากจน อย่างแสนสาหัส ดังนี้ “วันนี้ได้แวะดูเรือนยายแก่ชายผัก มีห้องทำผักห้องหนึ่ง ห้องนอนมิดเต็มที่มีแต่เตียงถาด แครอันเดียวเท่านั้น ฝรั่งที่โหดๆ มันก็โหดสาหัส” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 161)

เมื่อพระองค์เสด็จไปยังตำบลเอเวียงเลซบง เขตแดนฝรั่งเศสทรงพบฝรั่งที่ยากจน ใส่เสื้อผ้าขาดเหมือน คนแก่ขอทานในหนังสือนิทานเด็ก และทรงกล่าวว่าฝรั่งพวกนี้ไม่กลัวแดด พาลูกอายุสามสี่เดือนใส่รถตากแดดริม ถนนเหมือนกับสัตว์ ดังความว่า

สนุกในเรื่องดูฝรั่งจน มันจนได้มากๆ มีใช้น้อย นุ่งห่มปุปะไปหมด เหมือนตาแก่ขอทานใน หนังสือที่อ่านเมื่อเด็ก ลูกสามสี่เดือนพาใส่รถเที่ยวตากแดดตามริมถนนเบนกอง เหมือนนกเถา เหมือนหมา ที่ไปจับถ่านอนรีนึ่งอยู่กลางแดด เช่นเราเห็นๆ อยู่ การตากแดดนี้ดูเป็นกิจวัตรอันหนึ่ง ที่จะถึงต้องทำเพราะมันกันแดด ตั้งแต่ฉันมายังไม่เคยเห็นคนกันร่มเลยสักคนเดียว (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2505: 179)

รัชกาลที่ 5 ทรงสรุปถึงราษฎรแต่ละประเทศว่ามีลักษณะและความเคารพเจ้านายอย่างไรบ้าง ดังต่อไปนี้

การไปเฝ้าในระหว่างเจ้านายแลราษฎรในเมืองทั้งหลายนี้ต่างๆ กันทั้งนั้น ที่อิตาลีมีคน นิยมนับถือเจ้านายมาก แต่ว่าออกฟรีๆ คือเจ้าแผ่นดินไปแห่งใดมีคนเปิดหมวกแลร้องฮูเร แต่ อาจจะได้เดินเบียดเวลาเดิน ถ้าเข้ามาเย็นใกล้ๆ รถ โยนหนังสือให้ในรถ เอาหนังสือมาส่งให้เจ้า แผ่นดินกับมือได้ คนพลเมืองเป็นคนจนมาก บ้านเมืองก็ไม่สู้สะอาดนัก...พระมหากษัตริย์เป็นคนงาม ด้วย มีความรู้มากด้วย คนก็นับถือมากรักมาก...ในออสเตรียเอมเปอเรอเป็นผู้ใหญ่ อย่างธรรมเนียมไม่กระดิกเลยแท้ๆ... เป็นคนที่รู้มากในทางความรู้แลทางราชการ เป็นเจ้าที่ควรบูชา แลคน

ทั้งเมืองนับถือกันเหมือนพระความกลัวเกรงกันมากนัก...ในเมืองนี้เห็นเปนไพร่เปนผู้ดีต่างกันแท้ทีเดียว ผิดกันกับอิตาลีมาก เปนเมืองที่ทหารต้องแต่งเปนทหารจะแต่งอื่นไม่ได้เลย...ที่รัสเซียนั้นมากคนด้วยกัน...บรรดาข้าราชการแลราษฎรกลัวเกรงเอมเปอเรอยิ่งกว่าคนเรากลัวเกรงเจ้านายเปนอันมาก เห็นเปนพระเจ้ามากกว่าเปนคน พันที่จะหาแห่งใดเทียบเทียม ได้ความนิยมรักใคร่เจ้านายก็มากเหลือล้น...เมืองสวีเดนนั้น ราษฎรพริ้งเสียวกว่าเมืองอิตาลี ดูประหนึ่งว่าเปนริปลิกหน้อยๆ ไปทีเดียว เจ้าแผ่นดินเปนคนที่อยากจะทำดียิ่งแก่คนทั่วไป แต่เพราะความอื้อๆ เท่าๆ กันไปหมด จนการที่อื่นนั้นไม่มีใครราคาค่าอันใดมากนัก เสด็จไปไหนก็ไม่มีใครเปิดหมวด แลหรือองอันใด รับสั่งสั่งการงานอันใด วังซุลมุน แลอยู่ข้างจะว่องไวเกินไป จนคนเราๆ เห็นเปนลูกกลน ฤ่มากจะพูดกันว่าเฉยๆ ไม่รู้สีกว่าเปนเจ้าเปนนาย อันที่จริงเปนคนใจดี แต่ไม่มีใครมันคงแลแมนยำนักจะไปข้างทางที่เรียกว่า ได้เน่นๆ ข้าราชการงานเมืองก็เปนเช่นนั้นไปตามกันหมด (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528: 67-68)

จากตอนที่ได้กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าชาวอิตาลีนับถือเจ้านายมาก แต่ออกจะอิสระโห่ร้องเวลาเจ้านายเสด็จได้ มาเดินเบียด ยืนใกล้รถ โยนหนังสือให้ในรถ หรือส่งหนังสือให้กับมือเจ้านายได้ ในออสเตรียไพร่กับผู้ดีแตกต่างกันมาก สวีเดนราษฎรอิสระมากกว่าอิตาลี ไม่รู้สีกว่าเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้านาย

การสังเกตและบันทึกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ผ่านสภาพความเป็นอยู่นี้ทำให้เห็นมุมมองและทัศนคติของรัชกาลที่ 5 ต่อชนชาติต่างๆ มากขึ้น ชนชั้นนำสยามได้เห็นฐานะทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของสามัญชนในดินแดนต่างๆ อันจะนำมาสู่การเปรียบเทียบและพัฒนาเศรษฐกิจของสยามต่อไป

### สรุปผลการวิจัย

รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงประโยชน์ในการเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 ว่าแตกต่างจากการอ่านหนังสือหรือฟังเขาเล่าต่อๆ กันมา ดังนี้

ฉันเห็นว่าความเห็นที่ควรจะนับว่าจะพึงได้ในการมายุโรปนั้นแบ่งเปน 4 ประการ คือเห็นชีวิตในยุโรปไปอยู่ประการใด 1 เห็นที่เกิดทรัพย์แลสิ่งใดเปนทรัพย์ 1 เห็นกำลัง คือ การที่จะทำร้ายฤาต่อสู้ศัตรู 1 เห็นความสนุกทั้งหลายอันมีอยู่ประการ 1 นอกจากนี้ในการปกครองแลกระบวนราชการคนที่มาครุหนึ่งยามหนึ่งดังนี้เห็นอะไรไม่ได้ นอกจากอ่านหนังสืออยู่บ้านยามที่นี้ก็เหมือนกัน ถ้าคนที่ไม่อ่านไม่เรียนมาเปนอันหาประโยชน์อันใดนอกจาก 4 อย่างนั้นไม่ได้ การ 4 อย่าง ข้อต้นที่รู้ชีวิตนั้น คือรู้ความกินอยู่ของเจ้าลงไปจนไพร่ รู้ความประพฤติของคนเหล่านั้น เขาอยู่กันอย่างใดเขาต่อกันในระหว่างเจ้านายไพร่ผู้ดีอย่างไร การอันนี้ฉันเข้าใจว่าฉันรู้ได้ในชั้นเจ้านายและเห็นได้ในชั้นไพร่ แต่ชั้นกลางไม่มีใครจะได้เห็น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528: 62)

สิ่งสำคัญคือ การเสด็จประพาสยุโรปเพื่อแก้ปัญหาทางการเมือง การเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างชาติ และการเรียนรู้ความรู้ของยุโรป การกล่าวถึงสามัญชนใน *พระราชหัตถเลขาฯ* นี้จึงเป็นไปในลักษณะของการบันทึกความรู้เกี่ยวกับกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกลจากสยาม แต่ก็มีความสัมพันธ์กับสยาม สามัญชนที่พระองค์ทรงสังเกตและรวบรวมมาในงานเขียนชิ้นนี้จึงมีลักษณะของงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่บรรจุเรื่องราวความรู้ของกลุ่มชนอื่นที่มีใช้กลุ่มของตน

สามัญชนที่ปรากฏใน *พระราชหัตถเลขาฯ* นี้มีปรากฏเป็นลำดับชั้นทั้งผู้ตัวอย่างขุนนาง ชั้นกลางอย่างพ่อค้าหรือนายห้าง และไพร่ซึ่งเป็นชาวบ้านทั่วไปที่พบในแต่ละประเทศ การสังเกตและบันทึกสามัญชนหลากหลายเชื้อชาติของรัชกาลที่ 5 นี้มีลักษณะของงานเขียนประเภทชาติพันธุ์วรรณา กล่าวคือ มีการระบุเชื้อชาติ รูปพรรณสัณฐาน ความประพฤติ ตลอดจนลักษณะอื่นๆ ของสามัญชนที่ทรงพบตลอดการเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจมนุษย์ที่มีหลากหลายเชื้อชาติ ชนชั้นนำสยามจักได้เปิดมุมมองเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่หลากหลายในโลก ณ ขณะนั้น ทั้งยังเป็น *พระราชหัตถเลขาฯ* ชิ้นแรกๆ ที่กล่าวถึงกลุ่มชนต่างๆ อีกด้วย งานชิ้นนี้จึงเป็นการแสดงมุมมองและทัศนะของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ว่าย่อมมีทั้งข้อดีและข้อด้อยไม่แตกต่างกัน ชาวสยามจึงสามารถปรับตัวและนำข้อดีของกลุ่มชนต่างๆ มาพัฒนาตนเองได้

## เอกสารอ้างอิง

### ภาษาไทย

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2505). **พระราชหัตถ์เลขา เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาส**

**ยุโรป พ.ศ. 2440 เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2528). **พระราชหัตถ์เลขา เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาส**

**ยุโรป พ.ศ. 2440 เล่ม 2.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. (2544). “การเมืองเบื้องหลังการเสด็จประพาสยุโรป” ใน **ลิมโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน.**

กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.

ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2546). **คนแปลกหน้านานาชาติของกรุงสยาม.** กรุงเทพฯ: มติชน.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2560). **คนไทย/ คนอื่น: ว่าด้วยคนอื่นของความเป็นไทย.** นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกัน.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, บรรณาธิการ. (2546). **อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ.** กรุงเทพฯ:

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

สุนทร ชุตันธรรานนท์. (2544). “การเสด็จประพาสยุโรป 2440: ความหมายเชิงสัญลักษณ์” ใน **ลิมโคตรเหง้า**

**ก็เผาแผ่นดิน.** กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.